

Костянтин СІГОВ

ІНША СИЛА ІНШОЇ ПРАВДИ

"Укорінення" Сімона Вейль на перехресті
історії та філософії

Правда — суверенність суверенності.
Тому немає нічого вищого від правди.
Немічний може порівнятись з могутнім
за допомогою правди, ніби за допомогою
царського розпорядження¹.

"Бог не в силі, а в правді" — якими словами розтлумачити цю допотопну аксіому після гіперболічного потопу "новомови", після схильності чергових "богів" ХХ століття виключно до сили, а не до правди? У 1942 році в Лондоні за дорученням генерала де Голля Сімона Вейль пише "Укорінення" — про майбутнє визволення, про повернення додому мільйонів солдатів і "переміщених осіб", а з ними — незліченних "переміщених аксіом" та знівечених смислів післявоєнної мови. Десять років пізніше, у передмові до англійського перекладу "Укорінення", Томас Стернз Еліот нагадає читачеві:

"Її роздуми про людські права та людські обов'язки розкривають фальшивість фразеології, яка ще перебуває в обігу і яка широко використовувалась під час війни як моральний стимул"².

Що додав би Еліот після "холодної війни"? Півстолітня експансія "фальшивої фразеології" подбала про надісторичну злободенність українського перекладу "Укорінення".

Альбер Камю називав Сімону Вейль єдиним правдолюбцем сучасності. Андре Жід стверджував: "Сімона Вейль — найбільш духовний письменник ХХ століття". Реймон Арон, відмовляючись від звичного скепсису, приєднався до інтуїції Т.С.Еліота про те, що геніальність цієї жінки споріднена з геніальністю святих. Обережні європейці сьогодні

без побоювань публікують академічні праці з назвами, як от "Чарівна Сімона Вейль"³. Про сприйняття її думок у Східній Європі (зокрема в колах польської Солідарності) належить писати окремо. По цей бік кордонів, відокремлених "залізною завісою", переклад і пояснення її творів ще довго будуть знаком приєднання до європейського духовного опору "утопіям при владі".

Утопічна епоха, доба правдоборства аналізується у працях Сімони Вейль "ізсередини" — під особливим кутом зору: як мовне середовище людства, що віддало Правду на поталу Силі й розірвало традиційні відносини між світом, словом, думкою і діями. Філософ не ставить себе поза даною безпрецедентною ситуацією, не відходить у минулі "органічні" епохи, не шукає місця в іншій благопристойній топії (томізмі, наприклад, як це зробили Е.Жільсон та Ж.Марітен). Парадоксальна топологія "Укорінення" відновлює гостроту і життєвість проблематики сили та справедливості — ключової для французької практичної філософії від Паскаля до Левінаса й Рікера (гегелівська діалектика її використала, але не вичерпала всієї плодотворності).

Унікальність аналізу Сімони Вейль (16 томів повного зібрання її творів продовжує публікувати паризьке видавництво "Галлімар") пов'язана з конкретним історичним досвідом, яким просякнуте її вражаюче інтенсивне та коротке життя (1909-1943).

1. Історичне судження

Радіомовлення "Вільної Франції" з Лондона для Франції по той бік Ла-Маншу, яка перебувала під окупацією, піддавало суворій ревізії всю топіку "вітчизни європейського красномовства". Випробування на фальшивість кожного виходу в ефір було як мовчазне тло боротьби за серця французів між пропагандою прихильників де Голля і пропагандою уряду колаборантів. Глуха недовірливість країни до будь-якої пропаганди розпочалась не вчора. Протягом світової війни 1914 - 1918 років націоналістична преса довела до того, що для фронтовиків та їхніх родин "самі слова, які висловлюють почуття патріотизму, були дискредитовані і перейшли, у певному сенсі, в категорію ганебних почуттів. Ще зовсім недавно патріотичні промови у колах

робітників справили б враження непристойності" (241). У 20-30-і роки демагогія партій — і владних, і безвладних — спричинила те, що всякий офіційний наголос перетворював слово, ще живе вчора, у мертве, в приманку для "мас". Урешті, маршал Петен використав свій авторитет героя Вердена і переможного головнокомандуючого 1918 р. для легітимації уряду Віші (від назви містечка на півдні Франції, де французький уряд розташовувався в період німецької окупації 1940 - 1944 рр.) під гаслами "Національна революція", "Праця, Родина, Вітчизна" тощо. Стало неможливим писати з великої літери такі слова, як визволення, правда: "Не потрібно чинити їм те зло, яке Петен вчинив словам Праця, Родина, Вітчизна, ні, тим більше, те зло, яке вчинила Третя республіка словам Свобода, Рівність, Братство. Вони не повинні бути гаслом".

"Ще не вмерла Франція"... Цей гімн де Голля належало врятувати від перегуку з декларативною патетикою колаборантів з одного боку, а з другого — від туги мільйонів людей, пригнічених злиднями в сьогоденні, ганьбою в минулому та слабкодухістю перед майбутнім. Лондонський уряд, відповідно до свого офіційного статусу, не міг відмовитись від офіційної мови. Повідомлення зависали в повітрі. Сенс слів, які втратили смисловий ґрунт, вимагав нового історичного й філософського "укорінення". Для вирішення цього вузькопрагматичного завдання Сімона Вейль вийшла за вказані межі. Це й розкрило в її праці перспективу неминущих "вічних супутників" (які переграють на новій сцені діалоги Платона з правителем Сіракуз; та змінюють тут і тепер загалом відкриті сценарії суперечки між законодавчою владою й джерелом законності). З чого вона почала повернення неофіційного, людського сенсу словам про буття й небуття з цієї есхатологічної тези "ще не вмерла"?

Енергія історичної семантики залежна від точного встановлення відмінності потенціалів, реальної відмінності смислів, їхньої взаємодії й "суперництва" (грецький "агон"). Потенціал величі, умовно кажучи, "потенціал де Голля", більшою мірою зобов'язаний потенціалові "Укорінення" — розгорнутому розглядові "оманливої концепції величі". Світові війни оголили (для тих, хто має очі, щоб бачити) всю міру відповідальності неоязичницької концепції величі, якою просякнута цивілізація Нового часу знизу догори, від шкільного культу героїв-колонізаторів і "культурних завою-

вань" у підручниках історії — до масового поклоніння перед "фюрерами" і "дуче" з їхніми "горе переможеним" та "переможців не судять".

Історичне судження є тим кардинальним виміром праці, де сумлінний історик виходить на "перехрестя" з філософом, оскільки поза їхнім співробітництвом зникає точність таких начебто очевидних концептів, як "культура", "держава", "цивілізація" (слово виникає у XVIII ст.) чи "суверенітет" (старофранцузькою — "вершина" гори, небес). В "Укоріненні" філософ ставить несподівані питання; критикуючи їх, історики відповідають та поглиблюють метод розробки питань, які лишалися поза увагою.

Обставини місця та часу суджень, що призначені "як сіль, як йод" запобігати розкладові вражених тканин реальності, зі справжнім знанням "справи" Сімони Вейль пояснює С.Аверінцев. "Вона була французенкою й єврейкою, і їй довелося жити в часи, коли гітлеризм був загрозою для національного буття французів та фізичного життя євреїв, як ніхто й ніколи. Це не перешкоджало їй висловлювати такі жорстокі докори французькій самовдоволеності та єврейській зарозумілості, яких не висловлював, здається, ні один галофоб і юдофоб. Що їй зрозуміло: "фоби" загалом лаються бездарно через те, що справжні гіркі істини можна висловити лише зсередини, з досвіду причетності, у запалі несамовитої, вимогливої любові. Людський суд причетний до правди Божої лише тоді, коли це суд над самим собою.

Бувають іноді такі доньки: помре заради матері не кліпнувши оком, але доки обидві живуть, не попустить матері жодного немилосердного погляду на сусідку чи жебрачку, скаже все, все вимовить своїм ламким, але чітким голосом. А мати, хоч би як злостилася, пам'ятатиме, що донька передусім чинить так сама собі. Совість, як сіль, як йод, — мука для ран, але єдиний захист від гниття"⁴.

Грунтовність тез "Укорінення" готувалася у її довоєнних дослідженнях та "Рефлексіях" (I-III томи Творів, загальний обсяг яких понад 1000 сторінок)⁵. Практику постійної звітності перед собою філософ розробляє на противагу атмосфері зростаючого потоку брехні, яка спричиняє насильство, брехні, яка трансформує самі форми насильства. Сімона Вейль наполягає на інтелектуальному аскетизмі у добу, коли "отрути оточуючого суспільства перевернули саме почуття лиха".

2. Діагноз: "самозавоювання" (*conquest of itself*)

Формулу Шекспіра "ганебне самозавоювання" — а shameful conquest of itself — філософ нашого століття перетворює в історичний діагноз давньої хвороби, яка підрізала корені Європи та призвела до падіння Франції 1940 року. Виміряти точно значущість такого діагнозу нам заважає неминучий анахронізм віддаленої точки зору на загуслу лаву подій, які склалися так, а не інакше... Усе змінюється, однак, коли пригадати, що діагноз цей було зроблено не через півстоліття після вигнання гітлерівців із французької території, і навіть не зразу після 1945 року, коли попередню альтернативу "або вони, або ми" затьмарило інше поле непередбачених альтернатив. Вражаючий діагноз, який Сімона Вейль висловила своїм співвітчизникам у розпалі фашистської окупації в 1943 р., має силу електрошоку, що "пробуджує" серце від зупинки. Сила: лише вона виводить із "поразницької" протрації. Шок: саме зіткнення з відверто висловленою правдою (згідно з уроками Амоса та Єремії) здатне спрямувати на життя, а не на знищення сліпу жадобу "реваншу". Пробудження: шлях із надто тривалого "самозавоювання", що його прагне вторувати розгалужена методологія "Укорінення".

Метод історичної аналогії розподіляє, а не змішує далекі одну від одної форми "самозавоювання" різних країн та епох. Завойований народ платить данину зовнішнім колонізаторам ("великі географічні відкриття" поширюють цю форму на планеті), але, виявляється, може перебувати й під тиском своїх, внутрішніх колонізаторів. Так передає Шекспір реакцію волелюбних англійців на введення в країні сплати регулярних податків державі (крім надзвичайних податків під час війни). Аналогічна реакція супроводжувала централізацію абсолютизму Людовіка XIV та Рішельє.

У XX столітті, слідом за планетарною кризою колоніальної системи у війні імперій 1914 - 1918 рр., обрій людського досвіду перетинає новий, "тоталітарний" феномен.

"Тоталітарний феномен держави полягає у своєрідному завоюванні, його здійснюють державні власті над народа-

ми, відповідальність за які вони несуть; здійснюють це таким чином, щоб народи не могли уникнути жодного лиха, яке неминуче супроводжує завоювання, — усе це для оволодіння найвигіднішою зброєю, аби уможливити завоювання зовнішні. Саме так сталося колись у Франції, не так давно — у Німеччині, не кажучи вже про Росію.

Але розвиток держави виснажує країну. Держава поїдає моральну субстанцію країни, годується нею, товщає від неї, доки пожива не починає вичерпуватися, і це приводить державу до голодного млявості..." (238)

Сімона Вейль не зупиняється на досвіді поглинання етносів, етосів та логосів Союзом Радянських Соціалістичних Республік, хоч зіткнулася з людожерними апетитами ГПУ в Іспанії. Її аналітичний опис нацистського політичного організму теж підкреслено небагатослівний.

"Сіль та йод", "гнів та пристрасть" Ювенала французький філософ використовує передусім для терапії травм своєї власної національної історії. Цим, по-перше, вона засвідчує перед світом, що традиція "Листів до провінціала" Паскаля та "Духу законів" Монтеск'є не підмінена й не знепліднена остаточно. По-друге, відновлюючи цю традицію, "Укорінення" засвідчує співвітчизникам, що справжня сила не потребує улесливого самообману⁶.

Самообман, що вводиться як норма й інституціалізується в органі партійної пропаганди, прокладає шляхи для самозавоювання. У системі самообману суспільство, родина, професійне середовище, різноманітні соціальні поля замість хліба (обміну та взаємоповаги) родять каміння (ворожнечі й розколи).

"Деякі спільноти, замість того щоб слугувати поживою, навпаки, з'їдають душі. В таких випадках бачимо соціальне захворювання, і найпершим обов'язком вважаємо спробу вилікувати його; за певних обставин, можливо, доведеться вдаватись і до хірургічних методів" (с. 227).

Після Мюнхенської угоди Сімона Вейль переносить досвід розгляду колоніальних систем у Африці та Індокитаї (II том Творів) у площину внутрішньої європейської колонізації. Саме тут вибудовується, невідомий для класифікації політичних режимів Арістотеля та Монтеск'є, "такий режим, першою характеристикою якого є триваюче самопоїдання". Охарактеризувати таким чином у 1939 р. режими Гітлера, Сталіна і Муссоліні — означало висловити

істину, незрозумілу і/чи неприйнятну на багатьох поверхах паризької інтелігенції. Але почати в 1942 році розмову з волелюбними французами про міру їхньої відповідальності за катастрофу самозавоювання — означало піднятися до пророчої правди.

Конкретний аналіз зміщень історичної семантики пояснює загальний діагноз на прикладі: "...чимало французів вважають природними розмови про співробітництво (collaboration) з пригнобленим місцевим населенням французьких колоній і продовжують, анітрохи не соромлячись, вимовляти це слово у звертанні до своїх німецьких господарів"⁷.

Знекорінюючи інші континенти, європейці підрізають корені й власній цивілізації. Тому справжнє розгортання проблеми полягає у перегляді всієї культурної парадигми, яка пов'язана з гордим ім'ям Просвітництва. "Ми впали у провалля тоталітарних систем, бо не були на висоті того великого, що народжувалося в нас"⁸.

Крах цього світогляду під час першої світової війни спричинив виникнення таких версій лжеукорінення, як більшовизм та фашизм. Якою може бути відповідь, справжня, а не вигадана, на глобальне знекорінення у новій світовій війні?

3. *Обов'язки, потреби і права*

"Пролог до Декларації обов'язків щодо людини" — такий підзаголовок "Укорінення" рішуче переносить у інше коло європейської, та й світової, суперечки, перерваний війнами півстолітній монолог Декларації прав людини і громадянина. На широкому соціологічному матеріалі "Витоків тоталітаризму" Ганна Арендт показала, як мільйони переміщених осіб у 30 - 40 роках — осіб без громадянства і без "прав громадянина" якоїсь держави — зіткнулися з трагічним безґрунтям прав "людини взагалі" у структурі міжнародного права⁹. З цього досвіду походить аргументація Сімони Вейль: право, не визнане іншими, просто не існує; обов'язок, навіть іншими не визнаний, не втрачає своєї реальності і суттєвості. Тому обов'язки є онтологічно первинними щодо прав: "будучи самотньою у всесвіті, людина не мала б ніяких прав, але мала б обов'язки" (с.223).

Потреби іншого і свої власні складають реальний ґрунт обов'язків. Потреби тіла (голод, спрага, втома) вказують на аналогічну нагальність потреб душі. У першій частині "Укорінення" описано 14 первинних потреб: порядок, свобода, послух, відповідальність, рівність, ієрархія, честь, покарання, свобода думки, безпека, ризик, приватна власність, колективна власність, правда. Потреба в укоріненні описана у третій частині (після другої — "Знекорінення") не просто як 15-а, а як архітектонічно важлива для всіх перерахованих на початку.

Дефініція укорінення підкреслює "множинність коренів" та різноманітність джерел, які їх живлять:

"Укорінення — це, можливо, найважливіша та найменш визнана потреба людської душі, одна з тих, які найважче визначити. Людина має коріння через реальну, активну, природну участь в існуванні спільноти, яка зберігає живими деякі скарби минулого й деякі передчуття майбутнього. Ця участь природна — тобто вона зумовлена автоматично місцем, народженням, професією, оточенням. Кожна людина відчуває потребу у множинності коренів. Вона потребує сприйняття всієї сукупності морального, інтелектуального, духовного життя через посередництво тих кіл, у які вона входить.

Взаємний вплив найрізноманітніших кіл необхідний не менше, ніж укорінення у природному оточенні"¹⁰.

Надзвичайно важко запобігати зіткненню традицій різних соціальних прошарків, культурних середовищ та історичних ареалів у індустріальних нетрях нашої дедалі меншої планети. Рефлексія (поняття, з якого починаються заголовки основних довоєнних праць) домінує у всесвіті Сімони Вейль над тяжінням і відштовхуванням найдальших фрагментів традиції; контролює перегляд різноманітних форм традиціоналізмів, широкий спектр їхніх "за" і "проти". Але цей всесвіт позбавлений рівноваги, що присутня, наприклад, у таких різних версіях рефлексивного традиціоналізму, які розробляли після війни Еманюель Левінас¹¹ чи Поль Рікер¹². Правда цього всесвіту знемагає під тиском сліпих механічних сил, які не бажають враховувати іншу гравітацію смислу й логосу¹³.

4. Доба правдобрства та апорія Перекладу

У статті "Не будемо відновлювати Троянської війни" (1937) Сімона Вейль відкриває той перетин історичної реальності, ту сферу "дискурсивних стратегій" (М.Фуко), розробкою якої після війни прославиться французька філософія. Вона детально аналізує, як люди воюють заради абстрактних слів, котрим групові пристрасті надають певної абсолютної цінності: фашизм, комунізм, нація, порядок, капіталізм, безпека, мова, влада тощо. Іноді очолювані великою літерою ці "кристалізовані" абстракції, по суті, не відрізняються від фантомів, — як та Єлена, заради якої греки й троянці воювали десятиліття, хоч вона й не покидала Єгипту. *Fata morgana* в різноманітних лінгвополітичних іпостасях розгортається у військовий театр, механізми якого філософ описує в карбованих формулах:

"Наша цивілізація затьмарює своїм блиском сучасну інтелектуальну деградацію. Нам здається, що ми не лишаємо для забобонів ніякої обмеженої ділянки, на зразок грецької міфології, проте забобонність платить помстою, прикриваючись абстрактним словником, захоплюючи весь смисловий простір"¹⁴.

Розрив між високоформалізованою мовою науки і безформним, нікому не належним діалектом людської практики спричинив утрату таких істотних понять розуму, як границя, міра, рівень, пропорція, відношення, умова, взаємозв'язок засобів і результатів. Переклад — узагальнене ім'я цієї втрати, інтеграл, що включає в себе багатство елементів і форм класичного стилю філософії, який неможливо передати.

Теорія перекладу — опосередковування (Mediation) пронизує основні роботи Сімони Вейль. Переклад як категорія узагальнює всі типи спротиву наслідкам розбудови Вавілонської вежі. Переклад як переборення відсутності "загальної мови" між теорією й практикою, духом та літерою — ця тема постійно переплітається у текстах Сімони Вейль із зразками віртуозної роботи з грецькими оригіналами, з вражаючим відтворенням різноманітних регістрів мови Платона, Геракліта, Гомера, Геродота. (Класична школа ліцею Генріха IV і Сорбонни відчувається, до речі, і в природному автоматизмі "посилань" філософа на греків — звичка, ретельно викорінена у нас чи, власне,

підмінена неприродним автоматизмом "посилань" на істматівську ідеологію, а віднедавна — на "політологію". У ліцеї, між іншим, грецьку класику викладав у Сімони Вейль філософ Ален, який зробив суть свого викладання стилем життя: 1914 року він добровільно пішов на фронт, хоча ненавидів війну і казав, що спроможний пережити її чотири роки лише серед тих, хто переносить її на собі безпосередньо. Наче у відповідь Аленові, після другої світової війни Арон вигравіював на своїй шпазі академіка слова Геродота: "Ніхто при здоровому глузді не надасть перевагу війні над миром, оскільки на війні батьки ховають своїх синів, тоді як у мирний час — сини ховають своїх батьків"¹⁵.

Перекладати — означає не залишати "без мови" мешканців колоній, зовнішніх і внутрішніх (колоній селян у міській культурі, колоній робітників в інженерно-індустріальних джунглях і т.д.). Перекладати — означає не зачиняти інших в ізоляторі "модернізації". Школу перекладу Сімона Вейль мислить як школу взаємного приєднання до такої рідкісної форми консерватизму, яка "консервує" лише вічне: не тому, що воно зберігається й без нашої участі, а тому, що воно зберігає тих, хто дбає про нього, і навчає правильно засвоювати "абстракції" в часі.

Не варто намагатись ізолювати абстракції: по-перше, їхню участь неможливо виключити з "конкретних" подій, особливо у "столітті ідеологій"; по-друге, ілюзорною є модель, за якою абстракції будуть начебто краще впорядковані професіоналами, елітою і т.д.; і, нарешті, по-третє, генеза хвороби в тому й полягає, що вилучення з кола перекладу, ізоляція неспіввідносних між собою "абстракцій" веде до війни "слів-абсолютизмів", яка жертвує розумом і — майже відразу — життям "чужих" і "своїх".

Чи можливо уникнути нагадування про абстракцію, як про мотузку в приміщенні, де її використали не за призначенням? Так "для уникнення" чинять з абстракцією Правди після того, як одного разу висмикнули її з неозорої тканини історичної семантики, а ще раз вплести не вміють і/чи не хочуть. Проте ліберальна винятковість "при замовчуванні", або й без ("правда" для Гаєка "небезпечне поняття"), як будь-які крайнощі реакції на крайнощі залишається негативно залежною від свого антиподу, котрий галасливо вириває з контексту свій "абсолют" для перетво-

рення його у певний тотем. Табу на правду з правого боку та її тотем — із лівого складають той "цивілізований" ландшафт, виклик якому кидає "парадоксальний" (тобто безпартійний, строгий) словник автора "Укорінення".

Понятійна сітка координат — філологічно поглиблених та аналітично розвинутих — служить у філософа відновленню правди (як поняття й відношення). Така спрямованість уваги (друге за значущістю поняття цієї сітки координат) передбачає багатоманітність рівнів реальності, кожний із яких здатна сприймати увага лише певного рівня інтенсивності, не нижче. Увага до слова іншого — рідкість, ще рідкісніша увага до його потреб, не кажучи вже про увагу до його істини. Реальність і думка виключені на рівні "розпорошеної" уваги, коли всі коти є сірими, а зіткнення із власною тінню викликає не думку, а переляк. Є негативний бік уваги, наприклад — поворот керма без належної уваги, який спричиняє аварію. Проте є й чиста позитивність уваги, зосередженої на чомусь безоглядно. Правда передбачає всю повноту уваги, на яку спроможна людина (кожна, конкретна). Такий орієнтир відводить від банальної есхатології ("все життя людина обманює, а перед смертю говорить правду") і повертає обличчям до есхатології реальної (людина наближається до життя в кожному акті правди). За це платиться дорогою ціною розставання зі звичною егологією (неувага до невігідних осіб, неприємних фактів, до переможених, до злидарів, до тих, хто не повертає до себе уваги).

5. Потоп новомови та Заповіт Ноя

Книгу "Опіум для інтелектуалів" Реймон Арон розпочинає епіграфом із Сімони Вейль:

"Марксизм, звичайно, є релігією у найбільш нечистому значенні цього слова. З усіма найнижчими формами релігійного життя його, зокрема, споріднює постійне використання — згідно з напрочуд точним висловом Маркса — як опіуму для народу"¹⁶.

Чому класик ліберальної думки ХХ століття вибирає цей, а не інший епіграф для книги, яка увінчала бібліотеку книг, написаних із приводу цинічного зауваження Маркса про релігію та, ширше, книг про міфологію "атеїзму"? Публікація "Опіуму для інтелектуалів" іще до Праги-68, до

Будапешта-56, у період, коли комуністи мали перевагу у французьких повоєнних університетах (а часто й меріях) була актом неабиякої громадянської мужності. Протягом цілої чверті століття студенти скандуватимуть гасло: "Краще помилитися з комуністом Сартром, ніж зберегти розум з Ароном". Після написання книги й розбору двохсотлітнього корпусу текстів "історії хвороби", Арон вибрав епіграфом діагностичну дефініцію Сімони Вейль, а разом і — як символ нонконформізму — її ім'я.

У розділі "Міф революції" Арон нагадує своїм опонентам:

"Звістка (Le message) Сімони Вейль не на користь лівим, це звістка про нонконформізм, вона нагадує істини, про які відвикли слухати"¹⁷.

Про пов'язані між собою помилки абсолютизму й релятивізму, про язичницьке ідолослужіння "балакучому Левіафану" — з одного боку, та про зневіру в усьому святому — з другого; про два боки цієї "найтвердішої" у XX столітті монети Арон пише, ніби повертаючись до своїх лондонських діалогів із Сімоною Вейль 1942 року ("деякими ідеями "Укорінення" були пронизані її слова"¹⁸). Приклад Арона цікавий відсутністю упередженості ("вона помістила мене в неприйнятну для неї категорію легкої чи світської думки"¹⁹). Йому неприємна категоричність Вейль, "відсутність сумнівів" (незгода з його агностицизмом). Проте як історик думки він підкреслює відмінність масштабів між "вільними мислителями", які вступали у 50-х роках в комуністи (в тому числі й М.Фуко), і "священним безумством" Сімони Вейль у 30-х, коли газети вимагали вигнати її з Франції за нищівний розгляд "магічних слів" елітарного істеблішменту.

У "Опіумі для інтелектуалів" Арон розглядає мови таких "громадянських релігій", як інтернаціоналізм та націоналізм, і показує, якою мірою тоталітарний потоп перетворив мову християнства на "іноземну". Одна річ — відмовлятися говорити якоюсь мовою чи лаяти її за складність, за незвичність, за труднощі в оволодінні її невлливою свободою. Інша — відмовлятися розуміти чужу мову, черпаючи водночас із неї обома руками готові поняття й конструкції.

"Світський клерикалізм" — так визначає Арон менталітет тоталітарних партій²⁰. Він не має відповіді на те, як пройти

між Сціллою "секулярного клерикалізму" та Харибдою клерикалізму старого "римського" зразка. Світська ідеологія "нейтральної" держави скрізь тріщить по швах, починаючи із системи освіти.

Сімона Вейль теж не дає протиотрутного рецепту від чергових спалахів наркотичного тяжіння до ідолів. Але вона не відмовляється від хворого, від радикального перегляду "історії хвороби" нашої цивілізації. Мова її "Укорінення" (яка є важкою для перекладу) зосереджена на пошуках слова, здатного вистояти у потоках орвеллівської "новомови", не захлинутися у водоворотах марксизму, фрейдизму та подальших "ізмів".

"Перешкодою для сучасного ідолопоклонства може бути лише справжнє духовне життя. Якщо привчити дітей не думати про Бога, вони стануть фашистами або комуністами — через потребу присвятити себе чомусь"²¹.

Еліот має рацію, попереджаючи читачів останньої частини "Укорінення" про те, що помилкою було б запідозрити автора в синкретизмі. Непросто визначити той єдиний простір, у якому співіснують поряд ідеї Платона, Лао-Цзи, піфагорійців, апостола Павла, індуїстські тексти про правду та притчі про потоп із Книги Буття... Це не традиційний топос про єдиний для людства Природний Закон. На думку спадає антитоталітарна хартія, на кшталт "неписаного закону" Антігони.

Сучасну трагедію від стародавньої відрізняє виморочність мови конфлікту. Змішання силових ліній катастрофи, хвилі якої змивають з усієї планети відірвані від ареалів свого виникнення засоби, символи, погляди на право, релігію, науку, політику. Не приреченість, а тяжіння людей до розриву історії людства, до стихій "доісторичних" (чи "постісторичних") визначає макрофізику цього світу.

Елементарне розмежування реєстрів боротьби та кордонів протистояння у такому разі виглядають як майже недосяжні подвиги думки. Необхідно пригадати первинне: найгрубше насильство будь-якого розмаху приречене своєю грубістю, детерміноване своєю ницістю і неспроможне остаточно зламати порядок речей.

"...Груба сила матерії, яка здається нам суверенністю, насправді не що інше, як цілковите підпорядкування.

У цьому гарантія, дана людині, ковчег заповіту, угода, видима і відчутна обіцянка в земному світі, певна опора сподівань" (с.249).

На противагу цій опорі сподівань занадто довго і необдуманно підносили "прогрес науки". Система освіти індустріальної цивілізації, її технічні, та й гуманітарні дисципліни протягом двох століть були зачаровані фізикоматематичною картиною світу природи, в якій після Ньютона панування Сили Тяжіння поширюється на всі без винятку об'єкти будь-яких мас. Перенесення схем фізичної механіки у сферу соціальної "фізики" не наштовхнулося на серйозні гуманістичні перепони. Машинерія Держави-Левіафана розгортається в тому просторі, де якісні відмінності між гравітацією інертної матерії й силовими взаємодіями громадянських, політичних "тіл" в принципі стираються. Популяризовані версії цих доейнштейнівських моделей на сторінках творів Гітлера та докторів із його "силових міністерств", на думку Сімони Вейль, не викреслити з історії наукової цивілізації. Сестра видатного математика Андре Вейля, знавець не лише краси сучасної теоретичної фізики, а й соціології наукового середовища, Сімона Вейль шукає опертя там, де точність та строгість аналізу вимагає не виносити за дужки різницю між добром і злом.

Для тлумачення суперечливих або складних фрагментів "Укорінення" є важливою ця ілюстрація:

"Вся видима і відчутна сила підвладна незримій межі, яку їй ніколи не перейти. Морська хвиля скипає, здіймаючись, але в якійсь точці, де, крім порожнечі, немає нічого, зупиняється й починає відкочуватися. Подібним чином на березі Ла-Маншу був зупинений німецький флот, і ніхто не зрозумів причини" (с.251).

Спустошення європейської культури дійшло до тієї межі, коли для її захисту, для віднайдення незатертого, небрежливого слова потрібен був архаїчний санскритський еквівалент архетипу "правди".

Пізніше, роздумуючи над цією ситуацією, Еманюель Левінас пробним каменем своєї філософії вибере відповідь обличчя Обличчю, Аврамове слово "ось я". Можливість вірити даному слову, угода, спілка, заповіт утворюють пов'язаність історії. Народження самої ідеї історії — як досвіду виходу з циклічного повернення космологічної "суєти" у

власне коло — пов'язане з цією спадкоємністю, чередуванням заповітів, які дані через Ноя, Аврама, Мойсея, Христа. Перехід від безособових "сил" до розкриття особистого Відношення, від ідолів та оракулів до гостинної вечері з трьома гостями Аврамового шатра, від мови грому та блискавки до навчання іншої мови богоспівкування Таємної Вечері (κοινωνία) — поза ланками цього ланцюга була б немислимою, наприклад, розробка сучасного поняття "історичної ідентичності", яке перебуває у центрі монументальної праці Поля Рікера. Але регресія до "табірного пилу", до "голої людини на голій землі" зуміла затопити людство і його словник у хвилях безпрецедентного "потопу".

Свідчення "Укорінення" — про можливість уперше почути слово із прірви, слово, в якому "не буде більше вода потопом для знищення всіякої плоті". У світлі такого свідництва іншими виглядає чимало "проклятих питань" класики, у тому числі й Паскалеве: на лівому чи на правому березі ріки справедливність справді справедлива? Питання про законність законів Лівобережжя і/чи Правобережжя передбачає топологічну очевидність "берегів", меж — замість безмежної стихії насильства й обману.

Рукопис "Укорінення" залишився незавершеним. Тісно пов'язана з ним праця "Три сини Ноя та історія середземноморської цивілізації", зображає, як далеко назад виявився відкинутим — по той бік Афін та Єрусалиму — весь ланцюг суперечностей, що витворював європейську цивілізацію²².

Альфа й омега, грецька геометрія, півколо ноєвої райдуги та інші ази "Укорінення" показують, скільки криється ризику і як багато вкладається праці у виявлення точки відліку, неоманливої точки, звідки можна по-новому замислитись над питанням про іншу силу іншої правди²³.

Питання ключове для "укорінення", адже історична контрверза — право сили чи сила права? — набуває сенсу (або втрачає його) залежно від того, наскільки забутим залишається обрій правди.

"Англійці мають традицію, ми маємо пам'ять", — цей афоризм запропонував недавно автор і укладач останньої

багатотомної історії Франції "Місця пам'яті" (Les lieux de memoire) П'єр Нора. Відповідь історика з Кембриджу є не менш афористичною: "Англіїці мають пам'ять про традицію, французи — традицію пам'яті"²⁴. А як нам співвіднести з цією "квадратурою" коло людської солідарності?

Український читач "Укорінення" має нагоду внести власний світоглядний кут у цю рухливу конфігурацію.

Примітки

¹ Simone Weil, *L'Enracinement*. - Paris, Gallimard, 1990, p.360. За епіграф взято фрагмент із притчі, яку Сімона Вейль переклала з санскриту. Переклад на сторінках "Укорінення" дещо відрізняється від запропонованої нею іншої версії перекладу цього самого фрагмента - досить важливого для вирішальних положень її практичної філософії - у "Лондонських записках" (*Ecrits de Londres*). Обидві версії враховані в нашому перекладі цього перекладу-тлумачення санскритської "правди".

Далі, у випадках цитування фрагментів "Укорінення", які опубліковані слідом за цією статтею, для зручності ми подаємо посилання у дужках прямо в тексті. Наприклад, (с. 250).

² T.S.Eliot Preface to Simone Weil. *The Need for Roots. Prelude to a Declaration of Duties Towards Mankind*. - London and New York. - 1987.

³ "Simone Weil l'admirable" - стаття Станіслава Бретона в *Esprit* № 211, травень 1995, с. 31-46; заголовок відсилає до усталеного іменування автора XIV століття "Ruysbroek l'admirable".

⁴ С.С. Аверінцев. Передмова до публікації шедевра Сімони Вейль "Илиада" или поэма о Силе". - *Новый мир*, 1990, № 6, с. 250

⁵ Simone Weil. *Oeuvres complètes*, Tome I-III. - Paris, Gallimard, 1988-1991.

⁶ З плідотворністю цієї позиції для наступних інтелектуальних традицій слов'янського читача у минулому столітті знайомили: написаний французькою "Філософічний лист" Чаадаєва та продумані у Женеві "Чудацькі думки про українську національну справу" Драгоманова. Тема "самозавоювання" пов'язана із ширшим контекстом мутацій форм війни. Див.: К.Сігов. Мутація "зовнішньої війни" і політична теорія М.Драгоманова. - *І.* - Львів. 1996, № 7, с.69-75.

⁷ Simone Weil. *L'Enracinement*, Paris, Gallimard. 1990, p. 345

⁸ Ibidem. - p. 125

⁹ Hannah Arendt. *The Origins of Totalitarianism*. - New York, Harcourt Brace & Co., 1951. Співставленню ідей Сімони Вейль та Ганни Аренд була присвячена міжнародна конференція в Сорбонні 1996 року.

¹⁰ Simone Weil. *L'Enracinement*, Paris, Gallimard. 1990, p.61

¹¹ Emmanuel Lévinas, *Difficile liberté. Essais sur le judaïsme*. - Paris, Albin Michel, 3-m ed. - 1995, p. 414. Зокрема, див. статтю: Simone Weil contre la Bible, p. 189-200.

¹² Поль Рікер. Навколо політики. - Київ, Дух і Літера, 1995, 336 с.

¹³ Сімона Вейль відмовляється ставити знак рівності між "неписаним законом" Антигони та "природним правом", як це робить Жак Марітен. Див.: J.Maritain. *Les droits de l'homme*, Desclée de Brouwer. - Paris, 1989, p.65-70

- ¹⁴ Simone Weil, Oeuvres complètes, Tome II, Vol. 3. - Paris, Gallimard, 1989, p. 49-66
- ¹⁵ Simone Weil. L'Enracinement, Paris, Gallimard. 1990, p.43
- ¹⁶ Raymond Aron.. L'Opium des intellectuels. - Paris: Calmann-Levy. - 1991. - p.337.
- ¹⁷ Ibidem, p.61
- ¹⁸ Raymond Aron, Memoires. - Paris, Julliard, 1993. - p.780
- ¹⁹ Ibidem, p.78
- ²⁰ Raymond Aron.. L'Opium des intellectuels. - Paris: Calmann-Levy. - 1991. - p.293-303
- ²¹ Simone Weil, L'Enracinement. - Paris, Gallimard, 1990, p.119
- ²² Simone Weil, Les trois fils de Noé et l'histoire de la civilisation méditerranéenne. - In: Attente de Dieu, La Colombe. - Paris, p. 223-236
- ²³ Слов'янські форми правдоборства, про які нагадує Л.Шестов у статті "Що таке більшовизм?", ще належить дослідити у широкому загальноєвропейському контексті "Епохи правдоборства". Поставити проблеми такого вивчення має порівняльне - "паралельне" - читання текстів Паскаля, Вейль, Бернаноса, Левінаса, Рікера.
- ²⁴ Stefan Collini, A la recherche de l'Angleterre perdue, in: Le debat. - Paris. - 1994. - № 78, P.5-19.